

УДК 347.961

Олександр Нелін,

доктор юридичних наук, доцент

Київського університету туризму, економіки і права

СУБ'ЄКТИ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ*

Досліджуються концепції щодо суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, виокремлюються найсуттєвіші ознаки відповідного процесуального інституту, формулюється авторська дефініція суб'єктів у нотаріальному процесі України.

Ключові слова: сторони, суб'єкти у нотаріальному процесі, нотаріальні процесуальні правовідносини, ознаки суб'єктів нотаріальних правовідносин.

Сторона у праві — це основний учасник визначених правовідносин, дії чи бездіяльність якого щодо іншого учасника (учасників) тягнуть обопільні матеріально-правові або процесуальні наслідки. Сторони є основними учасниками цивільного, господарського і адміністративного судочинства, що розглядаються у порядку позовного провадження [1].

Правові норми, що їх містять ст. 30 ЦПК України, ст. 21 ГПК України, вказують, що сторонами у цивільному і господарському процесі є позивач і відповідач, якими можуть бути фізичні й юридичні особи, а також держава; ст. 50 Кодексу адміністративного судочинства України — що сторонами в адміністративному процесі є позивач та відповідач. У виконавчому провадженні стороною є фізична або юридична особа, яка бере участь у зверненні до виконання рішення суду чи іншого компетентного органу (посадової особи) як стягувач або боржник і має при цьому матеріально-правову чи іншу заінтересованість у його наслідках. У кримінальному судочинстві України КПК України 1960 р. термін «сторона» не вживав, проте він використовувався у нauce кримінального процесу для позначення певного кола учасників судового засідання, які щодо інших учасників мали протилежні за змістом процесуальні інтереси щодо результатів розгляду кримінальної справи. У чинному КПК України (2012 р.) сторонами вважаються сторона обвинувачення (ст. 36) і сторона захисту (статті 42—45).

В юридичній літературі проблема термінологічного визначення поняття «сто-

рони» залишається предметом жвавої дискусії. Серед процесуалістів склався сталий стереотип, відповідно до якого класичним вважається визначення сторін через імовірних або дійсних суб'єктів спільного матеріального правовідношення (М. Вікут, А. Власов, П. Гуреев, П. Єлісейкін, С. Мазурін) чи як осіб, спір про цивільне право яких повинен вирішити суд (С. Васильєв, В. Комаров, Т. Кілічава, І. П'ятилетов). Однак усе більше науковців стають прихильниками об'єднання наведених підходів до розуміння сторін у цивільному процесі (М. Шакарян, Ю. Червоний, С. Фурса).

Як зазначає М. А. Вікут, правильне визначення поняття й юридичного становища сторін, а також правильне вирішення всіх питань, пов'язаних із їх участю у цивільному процесі, є однією з передумов успішного виконання поставлених перед судом завдань щодо здійснення правосуддя [2].

Актуальність даної статті зумовлена браком наукових праць і закріплення в Законі України «Про нотаріат» дефініції сторін (суб'єктів нотаріальних процесуальних відносин), що є досить важливим як з матеріальної, так і процесуальної точок зору для теорії нотаріального процесу.

Метою статті є аналіз термінів, понять та категорій інституту «суб'єкти нотаріальних процесуальних правовідносин», виокремлення найсуттєвіших ознак відповідного процесуального інституту з подальшим формулюванням потрібної дефініції.

Значення інституту нотаріату невпинно зростає із розвитком підприємницької

* Рекомендовано до друку кафедрою нотаріального і конституційного права Київського університету туризму, економіки і права.

діяльності в незалежній Україні, пов'язаної з оформленням і реєстрацією договорів, створенням різних форм власності та угод щодо цієї власності, раніше невідомих нашому законодавству, що ускладнило їх посвідчення. Тому надзвичайно важливим сьогодні є завдання визначення суб'єктів нотаріальних правовідносин, їхнього правового статусу, процесуальних прав та обов'язків.

Чинне законодавство про нотаріат містить норми матеріального і процесуального права. Тому доцільно норми матеріального права врегульовувати новим Законом України «Про нотаріат», а норми процесуального права — нотаріально-процесуальним кодексом, а не порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 [3].

Державне значення нотаріальної діяльності виявляється у тих правових наслідках, які виникають після оформлення нотаріального акта і зумовлені потребою у гарантованому державою порядку зафіксувати безспірні права та факти з метою надання їм юридичної вірогідності. Як бачимо, процесуальна діяльність нотаріусів та інших осіб, які уповноважені державою на вчинення нотаріальних дій, має здійснюватися у певному встановленому державою порядку і підпорядковуватися визначеним законодавством правам та обов'язкам осіб на кожному етапі розвитку таких відносин.

У той самий час, в сучасному нотаріальному процесі лише формулюється понятійний апарат, тому в його теорії слід визначити певні поняття, закріпити за ними відповідне значення й застосувати їх адекватно змісту інших процесуальних галузей правової науки.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні — це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [3]. З метою реалізації нотаріальної функції (діяльності) держава наділила нотаріуса та інших уповноважених на вчинення нотаріальних дій осіб певною компетенцією з посвідчення безспірних прав та фактів, у наявності яких вони можуть упевнитися безпосередньо або на підставі відповідних документів, а також вчиняти інші дії, спрямовані на юридичне підтвердження та закріплення цивільних прав, щоб за-

побігти їх можливого порушенню в майбутньому [4].

Але істотний вплив на процесуальну діяльність нотаріуса та інших уповноважених на вчинення нотаріальних дій осіб має комплекс їхніх процесуальних прав та обов'язків, їхній загально-правовий статус. Тому необхідно сформулювати загальне поняття нотаріальних правовідносин, під якими розуміємо суспільні відносини, що виникають у сфері організації та діяльності нотаріату. Ці відносини мають дві складові:

— нотаріально-адміністративні правовідносини, які стосуються організаційної структури нотаріату;

— нотаріальні процесуальні правовідносини, які безпосередньо стосуються здійснення нотаріального процесу [5].

Можливість об'єднання цих правовідносин в одне поняття «нотаріальні правовідносини» мотивується в основному єдиною нормативною базою, що регулює їх, а саме Законом України «Про нотаріат», специфікою нотаріальної діяльності, обов'язковим суб'єктом якої є нотаріус та інші уповноважені на вчинення нотаріальних проваджень особи.

Їх об'єднання пояснюється також єдиною функцією, зі здійсненням якої пов'язується існування нотаріату як певної структури, здатної не лише забезпечити вчинення нотаріальних дій у визначеному законом порядку, а й до самооновлення своєї структури, взаємодії з іншими правоохоронними та правозахисними державними органами тощо.

Слід зазначити, що, на відміну від цивільного, господарського, адміністративного процесу, де учасниками процесу є сторони, всі учасники нотаріального процесу є суб'єктами нотаріальних процесуальних відносин. За певними ознаками, характером заінтересованості, їх процесуальним становищем, роллю у процесі суб'єкти нотаріального процесу виконують різні функції, переслідують певну мету. Всі ці ознаки створюють передумови для їх класифікації, яка має велике наукове, практичне та правотворче значення.

Залежно від функцій та цілей деякі українські вчені (В. В. Баранкова) відносять до суб'єктів нотаріального процесу: нотаріальні органи; юридично заінтересованих осіб; осіб, не зацікавлених у результатах нотаріальної справи, але які також беруть участь у нотаріальному процесі [6].

На думку сучасної української дослідниці С. Я. Фурси, яку ми поділяємо, дана класифікація має деякі неточності. Так, нотаріальні органи не є безпосередніми суб'єктами нотаріальних процесуальних відносин, оскільки нотаріальні дії має право вчиняти лише нотаріус чи особа, уповноважена на вчинення нотаріальної дії, наприклад, особи, зазначені у ст. 40 Закону України «Про нотаріат». Але особи, які зазначені у ст. 40 Закону, а також уповноважені на вчинення нотаріальних дій особи органів місцевого самоврядування, посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв у силу своєї компетенції не є нотаріальними органами.

Зазначимо, що розвиток суспільно-правових відносин в Україні показав, що квазінотаріат себе вже вичерпав, тому всі нотаріальні функції має виконувати тільки нотаріальна спільнота [7].

Російські вчені (В. В. Ярков) також надають класифікацію суб'єктів нотаріального права. До першої групи вони відносять нотаріуса, другу групу називають «інші суб'єкти нотаріального права» і відносять до неї: помічника нотаріуса, замісника тимчасово відсутнього нотаріуса та технічний персонал. У цій же групі виділяють осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні: сторони нотаріальної дії; особи, чий права та законні інтереси зачіпаються вчиненням нотаріальної дії; особи, які сприяють вчиненню нотаріальної дії, але не мають у ній власного матеріально-правового інтересу [8].

Щодо даної класифікації, то у ній йдеться про суб'єктів нотаріального права, тобто розглядається правовий статус нотаріуса через організацію його діяльності, а не як обов'язкового суб'єкта нотаріальних процесуальних відносин. Технічний персонал також не є суб'єктом нотаріального процесу.

С. Я. Фурса запропонувала загальну класифікацію суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин.

До першої групи належать особи, які вчиняють нотаріальні провадження:

- державні нотаріуси;
- приватні нотаріуси; замісник приватного нотаріуса (ст. 29 Закону України «Про нотаріат»);
- уповноважені на вчинення нотаріальних проваджень посадові особи органів місцевого самоврядування;
- посадові особи, вказані у ст. 40 Закону України «Про нотаріат»;

— посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України за кордоном;

— допоміжний персонал: помічник.

До другої групи належать особи, які беруть участь у нотаріальному провадженні, які діляться на дві підгрупи.

До першої підгрупи належать особи, які звернулися за вчиненням нотаріального провадження з метою охорони своїх прав та інтересів або вступають у вже розпочате провадження, відповідно: заявники (фізичні та юридичні особи) та заінтересовані особи, які можуть вступити у нотаріальний процес за власною ініціативою, оскільки їхні права та законні інтереси зачіпаються вчинюваною нотаріальною дією.

До другої підгрупи належать особи, які порушують або вступають у нотаріальне провадження з метою охорони прав та інтересів інших осіб: процесуальні представники фізичних та юридичних осіб, представники, опікуни, піклувальники, патронатні вихователі, органи опіки та піклування, охоронці спадкового майна, виконавець заповіту, управителі спадковим майном, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його у належному стані.

До третьої групи належать особи, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження: свідки, перекладачі, експерти та інші [9].

Слід зазначити, що пошуки власної дослідницької парадигми дали можливість вітчизняному ученому С. Бичковій з'ясувати, що сторони цивільної справи — це ймовірні суб'єкти ймовірних матеріальних правовідносин, правовий спір між якими є предметом розгляду та вирішення у порядку цивільного судочинства [10].

Водночас, питання щодо змісту та об'єкта є нині малодослідженими в теорії нотаріального процесу. Фактично цим питанням займалась лише проф. С. Я. Фурса. Але ця проблема є досить важливою як для теорії, так і практики нотаріату. У теоретичному аспекті правильне розуміння змісту цих відносин дає можливість сформулювати процесуальні права й обов'язки нотаріуса та інших суб'єктів нотаріального процесу, а також розкрити їх через комплекс дій, які ними вчиняються з метою реалізації закріплених у законі процесуальних прав та обов'язків.

Автор поділяє концепцію науковців

(С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, О. В. Гетманцева), які не наділяють ознакою ймовірності зміст матеріального правовідношення, акцентуючи увагу лише на ймовірності правового статусу його суб'єктів [11].

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки.

— правовий статус суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин в Україні як ймовірних суб'єктів ймовірних матеріальних правовідносин відображає допроцесуальні зв'язки сторін безспірної юрисдикції. Тому правовий спір між ними не є предметом розгляду та вирішення у порядку цивільного чи адміністративного судочинства;

— вважаємо за доцільне закріпити у законі комплекс відповідних процесуальних правовідносин, правовий статус їх учасників, процесуальні права та обов'язки останніх;

— процесуальні права та обов'язки нотаріуса можуть поширюватися на осіб, які уповноважені державою на вчинення нотаріальних дій, зокрема посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ та дипломатичних представництв, посадових осіб, передбачених ст. 40 Закону України «Про нотаріат», але з деякими винятками.

ПРИМІТКИ

1. Врублевський О. С. Сторона в праві / О. С. Врублевський // Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 5 : П—С. — 2003. — С. 654—655.

2. Вукот М. А. Стороны — основные лица искового производства / М. А. Вукот. — Саратов, 1968. — С. 3.

3. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5.

4. Закон України «Про нотаріат» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 39. — Ст. 383.

5. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Загальна частина / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. — К. : Вентурі, 1999. — С. 56, 79.

6. Баранкова В. В. Суб'єкти нотаріального процесу / В. В. Баранкова // Нотаріат в Україні / за ред. В. В. Комарова. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 91—92.

7. Нелін О. І. Нотаріат і квазінотаріат в Україні : окремі дискусійні питання / О. І. Нелін // Юридична Україна. — 2012. — № 8. — С. 19—22.

8. Нотариальное право России / под ред. проф. В. В. Яркова. — М. : Волтерс Клувер, 2003. — 408 с.

9. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. — К. : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. — С. 121—122.

10. Бичкова С. Визначення сторони у цивільному процесі України / С. Бичкова // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 7. — С. 27—30.

11. Цивільний процес України. Академічний курс / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев [та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. — К., 2009. — С. 458.

Нелін Александр. Суб'єкти нотаріального процесу в Україні: окремі дискусійні питання.

Исследуются концепции относительно субъектов нотариальных процессуальных правоотношений, выделяются существенные признаки соответствующего процессуального института, формулируется авторская дефиниция субъектов в нотариальном процессе Украины.

Ключевые слова: стороны, субъекты в нотариальном процессе, нотариальные процессуальные правоотношения, признаки субъектов нотариальных правоотношений.

Nelin Alexander. Parties in notary procedures of Ukraine: some particular debatable issues. *In the article the author examines conceptual legal relationships of notary procedures, distinguishes some essential attributes of the corresponding procedural institution, forms the author's definition of the parties in notarial procedures of Ukraine.*

Key words: parties, subjects in the notarial procedures, notarial procedural relationships, attributes of the parties of notarial legal relationships.